

Ifølge kapitalismens logikk kan det være uansvarlig å være for ansvarlig.

Dydens paradokser

Erik S. Reinert
KRON OG MYNT

Adam Smith forklarer oss at det ikke er gjennom bakerens godhet at vi får vårt daglige brød, men gjennom bakerens behov for å tjene penger. Vår egeninteresse av å spise brød blir tilfredsstillt gjennom en annen persons grådighet. Et paradoks. Denne debatten var blitt sparket i gang av Bernhard Mandeville da han i 1705 hevdet at «private laster kunne bli offentlige dyder» (private vices – public benefits), og da Smith skrev i 1776, var den egentlig over. Den tolkingen vi har av Smith i dag, har imidlertid mistet helt vesentlige nyanser av debatten før 1776.

I 1757 – i vårt første økonomiske tidsskrift Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin – påpekte redaktør Erik Pontoppidan, tidligere biskop i Bergen, et problem ved Mandevilles lære. Dersom det var slik at lastene drev verden, skrev Pontoppidan, ville den person som satte fyr på hele London by være en stor helt fordi han skaffet arbeid til så mange sagbruks- og bygningsarbeidere. Datidens svar på dette dilemmaet kom i 1771 fra økonomen Pietro Verri: «Egeninteressen er, når den er i samsvar med samfunnets interesser, bestandig den beste garantist for samfunnets lykke.»

Dagens økonomiske teori bygger på en tolkning av Adam Smith som skiller seg fra Pietro Verris teori på tre vesentlige områder. For det første antar den at egeninteressen i alle situasjoner er i overensstemmelse med samfunnets interesser. Den får ikke med seg poenget at George Soros, som i Pontoppidans eksempel, tjente svært mange penger på å delelegge økonomier. For det andre antas det i dag at denne egeninteressen ene og alene er tilstrekkelig som samfunnsordning. For det tredje ser den ikke at markedet ofte er flinkere til å skape økonomisk ulikhet enn likhet.

Også i det 20. århundre forstod noen økonomer at kapitalismen som system syntes å være oppstått som utilsiktede bivirkninger av hensikter som ofte var langt fra dydige. Alt fra 1500-tallet var innovasjon og teknologisk utvikling i stor grad knyttet til statens etterspørsel på to områder: krig (salpeter til krutt, metall til sverd og kanoner, skipsbygging) og luksus (silke, porselen, glass, papir). Presset fra krig og kongens

ILLUSTRASJON: HALLVARD SKAUGE

luksus var formål som fikk ansvarlig finanspolitikk til å vike.

Har man først forstått kapitalismen grunnleggende som et system av utilsiktede bivirkninger – istedenfor som et system med perfekte markedet – kan man bruke denne forståelsen til å lage fornuftig politikk. På slutten av 1400-tallet forstod venetianerne at ved å gi oppfinnere midlertidig monopol på ny kunnskap kunne man gjenske mekanismer som ellers bare ble skapt under krigføring. De fant opp patenter. Dersom man ser at en viktig drivkraft i samfunnet er statens

«Rike lands velmente forsøk på å gjøre afrikanere rike ved å være snille mot dem, funker ikke»

etterspørsel etter ting som befinner seg på grensen til det teknologisk mulige – enten dette gjelder krigføring eller luksusvarer til kongens elskerinner – kan man gjenske de samme mekanismene i for eksempel helsevesenet. Man kan bent frem skape teknologisk endring i helsevesenet slik man ellers bare gjør når man er i krig.

Disse mekanismene kan også fungere i revers på makronivå: Offentlige dyder kan skape privat fattigdom. Rike lands velmente forsøk på å gjøre afrikanere rike ved å være snille mot

dem, funker ikke, våre Tusenårs-mål setter dem på trygd. Det er passer helt i kapitalismens logikk at intet land har blitt eller kan bli rikt gjennom snillhet, enten avsenderen heter Bono, Bondevik eller Blair. I kapitalismens omvendte logikk består ikke snillheten i hensikten men i resultatet. Mang en irakers vei til et helvete på jord har gått gjennom våre og våre liberalistiske alliertes «gode forsetter» om å gi dem demokrati.

Dydens paradoks under kapitalismen gjelder også sparelyden. Midt på 1300-tallet observerte Nicholas Oresme at altfor mange mynter forsvant på kistebunnen som sparing istedenfor å være i sirkulasjon for dermed å kunne understøtte produksjonslivet. «Det var ikke derfor vi oppfant penger,» sier Oresme. Keynes' hovedpoeng var at under visse omstendigheter kunne for mye sparing virke destruktivt på økonomien. Han hadde derfor meget til overs for økonomen Silvio Gesells forslag om å trykke penger som sank i verdi hvert år dersom de ikke ble brukt.

Selv om markedets naturlige funksjon ofte vil være å polarisere inntekter, finnes det også markeds mekanismer som bidrar til rettferdighet. En av dem er at valutamarkedene vil by opp verdien på rike lands valuta og dermed gjøre dem mindre konkurransedyktige. Taiwan og Sveits er eksempler på dette. For 35 år siden kjøpte du en sveitserfranc for under to kroner, i dag har vi lenge betalt over fem kroner. Sveitserne tydde til en meka-

nisme som ligner Silvio Gesells: De innførte negative bankrenter for utlendinger og forbud mot at utlendinger eide hus i alle pressområder. Dermed ble utlendingers press for å investere i aktiva bundet til sveitserfranc kanalisert til noe positivt: til distriktsutbygging.

Selv drev jeg en industribedrift i Italia i 1980-årene mens landet drev en meget uansvarlig økonomisk politikk, med automatisk lønnsindeksering som skapte stor inflasjon. I ettertid ser jeg at denne uvettige politikken førte til en voldsom teknologisk oppgradering av italiensk industri. Dette fordi lønnspress og inflasjon gjorde kapital billig i forhold til arbeidskraft, et insentiv til å investere i teknologi, samtidig som folks kjøpekraft økte enormt. Nord-Italia ble et av de aller mest velstående områdene i Europa. På samme tid i England førte Thatcher en meget ansvarlig politikk og var stolt over å regjere over en sterk valuta. Resultatet var at engelske bedrifter ble utkonkurrert av italienske på mange markeder. Igjen belønnet ikke kapitalismen offentlig dydighet.

I Norge skaper oljen en situasjon som ligner den Sveits var i. En relativt liten valuta der denne valutaen selv, men ikke realøkonomien, blir et interessant investeringsobjekt. Dette skaper også et dydens paradoks. Jo «ansvarligere» vi er, jo mer attraktiv blir den norske kronen. For å bli mindre attraktive for valutaspesulasjon, svarte sveitserne med i mange år å gjøre seg til en «øy» med lavere rente enn resten av verdens (Zinsinsel Schweiz). Lave renter fører imidlertid til høy forbruk og spekulasjon på boligmarkedet (private laster).

For få år tilbake erfarer vi at Norges Bank reagerer mot dette på en meget «ansvarlig» måte ved å sette opp renten, noe som i sin tur vil heve kroneverdien. En slik «ansvarlighet» belønner altså finansspekulantene ytterligere, samtidig som kombinasjonen av høye renter og høy kronekurs kan gjøre ubotelig skade på det konkurranseutsatte norske produksjonsapparatet. Norge begikk samme feil som Pengefondet gjorde under Asia-krisen: Måten man styrer finansøkonomien på, bidrar til å ta livet av produksjonsøkonomien. En kvalitativ forståelse av hovedmekanismer i kapitalismen tilsier med andre ord at vår hjemlige styringsdebatte bør fokuseres vekk fra «ansvarlighet» og gode hensikter i den finansielle sfæren. Man bør fokusere mer på de reelle effektene politikken har i produksjonsliv og realøkonomi.

Erik S. Reinert
siviløkonom/sosialøkonom og
seniorrådgiver i Norsk Institutt for
Strategiske Studier (Norris)

ESR@nifo.no

Økonomene Hilde Bojer, Peder Martin Lysestøl, Erik S. Reinert, Marianne Marthinsen og Heikki Holmås skriver på torsdager i Klassekampen. Radikalt økonominettverk finner du på www.ekonominettverket.no